



# Sarita, María e a súa augamariña

Eva M<sup>a</sup> García García  
egargar1@gmail.com

**Resumo.** O relato céntrase nun episodio acontecido na Estrada nas primeiras semanas da Guerra Civil e do que áinda se fala hoxe: a Sarita Caramés Quinteiro rápanlle os cabelos como represalia por non desvelar o paradoiro de seu pai. María Varela Agrelo recolle as súas longas quedellas para prendelas nun casquete que Sarita luciría ao día seguinte para sorpresa de moitos. Eu son neta de María. Ela contoume a historia da augamariña e a relación que mantiveran as nosas familias. Agradezo o testemuño de Guillermo Villoria Caramés, primoxénito de Sarita.

**Abstract.** The story is based on an event happened during the first weeks of the Civil War in A Estrada and it is still discussed nowadays: Sarita Caramés Quinteiro's hair is shaved in retaliation for not revealing his father's whereabouts. To many people's surprise, María Varela Agrelo cuts her long hair to attach it to a skullcap, which Sarita would wear the next day. I am María's granddaughter. She told me the story about the aquamarine and the relationship our families had. I am grateful to Guillermo Villoria Caramés, Sarita's firstborn, for his statement.

Aínda me parece que estou vendo a miña avoa do outro lado da ventá que se abría entre a cociña e o comedor. Eu, sentada recortando vestidos das "mariquitas" sobre a mesa; ela, rematando de fregar a louza da comida; e miña nai, chegando de facer algúns recados e pedíndolle por "enésima" vez que sacase o anel para fregar xa que ía acabar coa augamariña.

Para María o anel estaba ben onde estaba, no anular da súa man esquerda, e non o sacou ata que sentiu cerca a morte.

Comprender o porqué é duro de contar... como moito do acontecido naquel verán de 1936 na Estrada, despois do 18 de xullo.



Anel coa augamariña que compartiron Sarita e María..



Compañeiros de colexo, Sarita e Mario Blanco Fuentes. A foto está sacada na actual Praza da Farola. O edificio que vemos de fondo foi a administración da empresa *La Estradense*. Arquivo fotográfico do Museo Manuel Reimóndez Portela.

Os avós –María Varela Agrelo, de profesión peiteadora, e Juan García Briones, linotipista– vivían nunha das casas xemelgas que Ramón Quinteiro e José Caramés, casado con Florinda Quinteiro, construíran na Avenida de Fernando Conde. Indo da Porta do Sol ás Colonias, polo primeiro portal, o 42, subías á casa dos meus avós e polo seguinte, o 44, entrabas na casa de Caramés.



Obra de teatro no Salón Novedades da Estrada. Xentileza de Xoán Carlos Garrido.

Este era marmolista e galeguista. O matrimonio Caramés Quinteiro tiña dous fillos, Sarita e Manolo. Ela, a maior, estudaba no recén estreado Colegio Subvencionado de Segunda Enseñanza de La Estrada, como consta nos listados publicados na Miscelánea<sup>1</sup>:

“Caramés Quinteiro, Sara La Estrada-Riobó FN. 02/03/19”

Sarita, ademais de ser unha muller belísima a dicir de todos os que a coñeceron, participaba da vida cultural e política da vila. Pertencía ao grupo de música e declamación.

Do cartel cómpre sinalar a Sarita Caramés no papel de Sebastiana e a Gonzalo Varela (irmán de María) con dobre papel de Chaparro e Ramírez.

En canto á implicación política, é coñecido que Sarita abandeirou na Estrada a manifestación na defensa do Estatuto de Autonomía de Galicia de 1936 a carón do seu profesor Antón Fraguas.

1 *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural*, vol. 12, pág. 123 (“La enseñanza media en A Estrada (1933-1938) a partir de una fuente inédita” por Margarita Figueiras Nodar. Vol. 12 (2009).

Os cambios que se produciron na segunda quincena do mes de xullo de 1936 quedan perfectamente reflectidos no Libro de Actas do Pleno do Concello da Estrada de 1936.

Segundo consta en dito Libro, en Sesión supletoria del 14 de Julio de 1936... se lee comunicación del Comité Central de Autonomía de Galicia, encareciendo la asistencia de todos los Alcaldes de Municipios Gallegos, cualquiera que sea su ideología política, a la entrega al Presidente de las Cortes del proyecto de Estatuto de Galicia. Y la Corporación por unanimidad, acuerda que al terminar esta sesión salga para Madrid el Alcalde Presidente D. Jesús Puente Fontanes...

No mesmo libro, días despois, reflíctese que en Sesión ordinaria del 26 de Julio de 1936, y sucesivas. No se han celebrado la sesión ordinaria correspondiente al 26 de julio, porque detenidos y en ignorado paradero la mayoría de los componentes de la Comisión Gestora, por virtud del movimiento militar iniciado para la Salvación de España, se ha recibido en dicho día 26 oficio designando Delegado para encargarse de la Administración municipal...

A José Caramés, pai de Sarita, fórono buscar membros da Guardia Civil, pero quixo a providencia que primeiro entraran no portal equivocado. Chamaron no primeiro piso do número 42 e saíu á porta meu avó, Juan. Tras responderllles que alí non vivía a persoa pola que preguntaban, correu ao comedor que daba á parte de atrás da casa pillando polo camiño a vasoira. Co pau golpeou a fiestra dos veciños apremiando a José, pai de Sarita, para que fuxise. Así o fixo. Saíu pola porta de atrás cara ás hortas; de aí fuxiu a Vigo e logo embarcou camiño de América.

Así sucederon os feitos. Así o contaba María e así o relataban Caramés, a súa dona e a súa filla, Sarita, do outro lado do océano, e así o recorda seu fillo maior, Guillermo Villoria Caramés: *El abuelo se fue a Vigo cuando escapó y se quedó en casa de unos grandes amigos, los Painos, hasta que pudo irse en barco a Cuba. Como yo era el nieto mayor con mucha relación con mis abuelos, ellos hablaban, sin prestarle atención a un niño, un error frecuente porque oímos mucho y nos queda grabado. Sentía que mi abuela estaba muy amargada por la guerra y el tiempo que pasaron solas, a diferencia del abuelo, que daba la idea de resignación. También escuché algunos detalles no muy edificantes*



A porta deatrás da casa dos Caramés, anos más tarde dos feitos relatados.

como los paseos y que la Falange fue a la casa a reclamar cosas de valor para cooperar con el movimiento. Según mi mamá, mi abuela Florinda tuvo a alguien escondido en el fayado hasta que lo pudieron sacar para escaparse a Portugal.

Efectivamente, despois de escapar José Caramés, na casa recibiron requerimento de presentarse no cuartel da Garda Civil para informar do seu paradoiro. Alá foi Sarita, acompañada de María, que non a deixou ir soa.



Sarita Caramés Quinteiro.

Así o relataba a propia Sarita, como testemuña o seu fillo. Este recorda que tamén o comentaban no seo da familia e que era sabido tamén por amigos e ata por descoñecidos: *incluso en un viaje del Coro Estradense a la Hermandad Gallega a Caracas le hicieron una entrevista que fue publicada en el periódico del club. No dijo nada que no se supiera, no hubo muchos detalles. Sí la valentía y el comentario de tu abuela María de acompañarla a la comisaría de la Falange.*

Por máis que gardas ou falanxistas alí presentes insistisen ou ameazasen, Sarita mantivo a súa declaración de descoñecer o paradoiro de seu pai. En represalia, chamaron ao barbeiro da praza para que lle afeitase a cabeza.



María Varela Agrelo.

Ao tempo que o barbeiro, persoáronse no cuartel o párroco don Nicolás e o secretario do Concello, don Antonio Reino. Dáse a circunstancia de que este é o mesmo que firma as actas das sesión plenarias municipais anteriores e posteriores ao alzamento, ás que aludín con anterioridade.

María –veciña, amiga e peiteadora– xa estaba alí. Sarita choraba, o barbeiro rapaba pedíndolle perdón e María, mentres recollía as



Alejandro, Florinda, Sarita e Guillermo.

guedellas de rizos que caían, miraba cara ó Cristo crucificado que presidía a estancia dicindo: *e para ver isto téñente aí!*

María non correu a mesma sorte por estar Antonio Reino alí, persoa influínte e amigo dos irmáns Varela Agrelo.

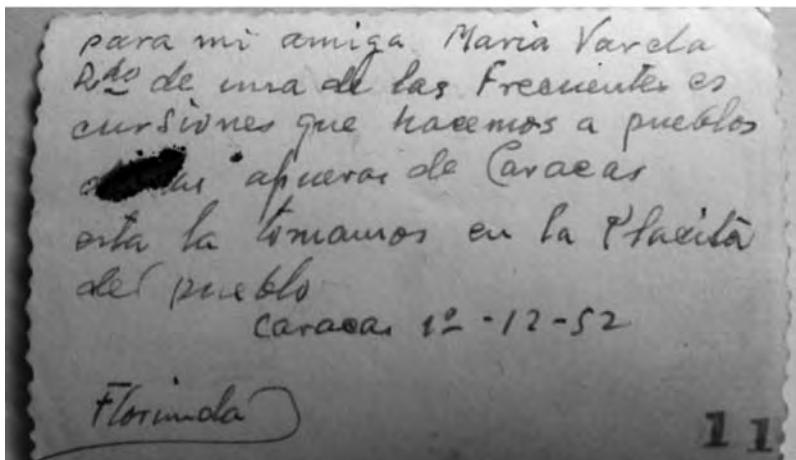
Rematada a canallada, Sarita con pano na cabeza e María coas súas quedellas recollidas noutro percorreron o camiño do cuartel ás súas casas. E non ían soas.

Dese xeito o relata o fillo da represaliada, recordando o que a el lle contaron: *al conocerse la noticia algunas amigas fueron a la casa o comisaría con pañoletas y un sombrero de ala ancha y luego todas salieron agarradas del brazo por el medio de la calle principal a su casa en Fernando Conde.*

Toda a noite María pasouna chea de rabia prendendo as quedellas de Sarita a un casquete para que esta saíse ó día seguinte á rúa para asombro de moitos co seu cabelo na cabeza.

*Lo de la peluca, estoy casi seguro que una vez lo mencionó diciendo que gracias a que María era peluquera se la pudo hacer. Después que falleció encontré una peluca que todavía tengo, con un pelo todavía muy bonito, de color caoba que pensé en ese momento si esa no sería esa peluca, sinala seu fillo Guillermo.*

Sarita –precisamente por ser una moza fermosa, estudiante e activa na vida social– chamaba a atención e era pretendida por moitos



mozos da vila. Entre eles había algún falanxista non correspondido que aproveitou as circunstancias para a vinganza persoal, para afeala e humillala. A beleza mantívose grazas á fortaleza destas dúas mulleres, que camiñaron por enriba da maldade.

José Caramés reiniciou a súa vida en Caracas, a onde viaxaron en marzo de 1941 no trasatlántico *Marqués de Comillas* a súa muller e os seus fillos. Así, Sarita non chegou a ser a madriña da filla pequena de María, que é miña nai. Pero non deixou de levar entre as súas pertenzas a fotografía de Gonzalo Varela Agrelo e o anel coa augamariña que este lle regalara.



Doble nacionaledad :  
 Gallega - venezolana,  
 pero jó le cauto, hermana,  
 a la primera mitad -  
 Caracas. Lar Gallego - 4. mayo. 1944  
 Andes, Florylano

Había na casa dos avós, María e Juan, unha caixa con fotografías, algunas tiñan no reverso anotacións de Florinda, a nai de Sarita, porque ambas familias nunca perderían o contacto.

A vida continuou en Caracas e na Estrada. Guillermo explica que, *el primer Centro Gallego fue fundado aproximadamente en la segunda mitad de los 40, y se denominó Lar Gallego. Ella -Sarita- pertene-*



neció al coro y a la inauguración fue el entonces presidente de Venezuela y escritor, Rómulo Gallegos, y el poeta venezolano Andrés Eloy Blanco. El partido gobernante de centro izquierda, tenía mucha consideración con los refugiados españoles. La fotografía muestra a Don Rómulo Gallegos dando un discurso y mi mamá inmediatamente detrás. Un dato curioso es que Andrés Eloy Blanco, conocido picaflor, le firmó la foto y le hizo en el momento una estrofa -inédita, me imagino- que dice:

Doble nacionalidad,  
gallega-venezolana,  
pero yo le canto, hermana,  
a la primera mitad.

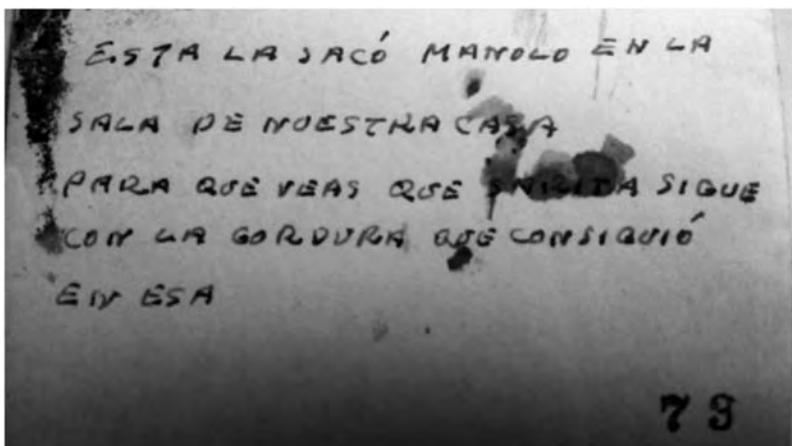
Caracas. Lar Gallego, 4 de mayo de 1946.

En Caracas Sarita casaría o 24 de octubre de 1942 con Guillermo Tell Villoria Viloria. Ambos cos seus fillos maiores amais dos pais



dela, José e Florinda, e seu irmán Manolo Caramés Quinteiro, xa médico, regresarían nos anos 50, con fortuna feita, á que nos anos 30 fora a súa casa. O matrimonio cos fillos instaláronse no piso segundo enriba do que ocupaban María e Juan.

*Tu abuela era un gran personaje y sumamente cariñosa, yo cumplí 9 años en La Estrada en el 52 y ella me regaló mi primera novela, La Isla del Tesoro, recordó Guillermo fillo.*



As dúas mulleres que compartiran tan traumática experiencia disfrutaron do tempo xuntas, que aproveitou Sarita para pechar unha etapa vital desprendéndose do anel coa augamariña e regalándollo a María, miña avoa. Con ela, o anel foi e voltou do exilio forzoso.

Posteriormente regresarían a Caracas, aínda que a relación se mantiña por correspondencia e polas fotos que enviaban pois os Caramés facían moitas e moi boas.

Queda así testemuño escrito dun acto contra unha muller –como outros con similar sentenza que para os executores non mereceron nin anotación– que fixo un dano inmerecido ás persoas que sufrieron as consecuencias e que a vida se encargaría de compensar. Os primos



Katy Caramés Varela, Manuel Caramés Varela e Sara Villoria Caramés.

Caramés Varela chegaron porque os Caramés e Varela finalmente uníronse cando, anos despois, casaron Manolo e Clara. Chámalle Karma ou o poder da pedra augamariña.

María Varela Agrelo naceu o 23 de outubro de 1911 e morreu o 25 de xaneiro de 1999 na Estrada.

Sarita Caramés Quinteiro naceu o 2 de marzo de 1919, e morreu o 2 de xullo de 2013 en Caracas.